

TENSIONS IDEOLÒGIQUES SOBRE «LA LLENGUA D'ACOLLIDA» EN UN PROJECTE RESIDENCIAL PER A MIGRANTS

Maria Rosa Garrido Sardà

Grup de recerca CIEN

Universitat Autònoma de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ¹

El Pacte Nacional per a la Immigració (PNI) (Generalitat de Catalunya 2008) defineix les bases per fer del català, en tant que llengua pròpia de Catalunya, la llengua pública comuna, és a dir, compartida per tots els ciutadans i totes les ciutadanes a fi de fomentar la cohesió social. Tal com preveu el PNI, la Llei d'acollida de les persones immigrades i retornades a Catalunya (Generalitat de Catalunya 2009) té com a objectiu promoure l'autonomia de les persones novingudes a través de la formació en competències bàsiques en llengua catalana i de sessions informatives sobre la societat catalana, sobre el marc legal i sobre el món laboral, impartides totes en català. Així, doncs, el català es defineix com la llengua comuna i, per tant, la llengua vehicular dels serveis d'acollida:

«En la seva condició de llengua pròpia de Catalunya, el català té la consideració de llengua comuna per a la gestió de polítiques d'acollida i d'integració. També té la consideració de llengua vehicular de la formació i la informació, instrument bàsic per a la plena integració al país.» (2009: 11)

Tant el PNI com la Llei d'acollida justifiquen que el català ha de ser la llengua comuna per a tothom gràcies al seu estatus com a llengua pròpia de Catalunya. Ambdós textos legals uneixen els conceptes de *llengua pròpia*, que fa referència a la dimensió identitària de la llengua, és a dir, al seu paper com a element identificador d'un grup humà determinat, i de *llengua comuna*, que es basa en el caràcter públic de la llengua i, per tant, no exclusiu de cap grup concret. En el context català, el discurs identitari de la «llengua pròpia» no entra en contradicció amb el foment del català com a «llengua pública comuna»; ans al contrari, el reforça. Així, Gal i Woolard (2001:7) afirmen que «deixar entreveure estratègicament l'autenticitat [d'una llengua] en realitat pot reforçar l'autoritat d'allò que és impersonal [públic]».

Des de la perspectiva d'estudi de les ideologies sobre l'autoritat lingüística, aquests discursos sobre la llengua catalana impliquen una certa reorientació des de l'*autenticitat* cap a l'*anonimat* (Woolard

¹ Voldria agrair els comentaris de la Dra. Eva Codó i d'un avaluador anònim sobre versions prèvies d'aquest article. Aquesta recerca forma part d'un treball de recerca de doctorat supervisat per la Dra. Eva Codó en el si del grup de recerca Comunicació Intercultural i Estratègies de Negociació (CIEN) liderat per la Dra. Melissa G. Moyer. Ha estat possible gràcies a una beca predoctoral concedida per la Universitat Autònoma de Barcelona (2008UAB 2015) i als projectes de recerca HUM2007-61864/FILO, atorgat pel Ministeri de Ciència i Innovació (MCINN), i 2007ARAF1 00018, atorgat per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR) de la Generalitat de Catalunya.

2008). D'una banda, el complex ideològic de l'autenticitat s'associa amb llengües que estan profundament arrelades en una comunitat. Així, doncs, el valor social de la veu «autèntica» dificulta l'aprenentatge i l'ús de la llengua per part de no-membres. Aquesta visió ideològica explicaria el comportament sociolingüístic naturalitzat dels catalanoparlants que fan servir el castellà amb migrants (Pujolar 2007). D'altra banda, la ideologia de l'anonimat es basa en la idea d'una «llengua pública, estàndard i comuna» que no és localitzada, sinó desarrelada i universalista, és a dir, que pot ser utilitzada per tothom, perquè no pertany a ningú en particular. És des d'aquest punt de vista que es justifica la provisió dels serveis d'acollida en català. Malgrat el foment oficial de l'ús públic del català, les pràctiques observades en diferents institucions a Catalunya, com ara un centre d'atenció primària (Moyer en premsa), una oficina d'estrangeria (Codó 2008) o una associació catòlica sense ànim de lucre (Pujolar 2007) posen de manifest que el castellà és generalment la llengua de comunicació dels servidors autòctons amb els migrants transnacionals.

En el nou marc de l'aprovació de la primera llei d'acollida a Europa i en un context de creixent migració internacional a Catalunya, aquest estudi se centra en la implementació de les polítiques d'acollida, en les quals és fonamental la comunicació amb la població transnacional. Concretament, s'analitzen, des d'una perspectiva qualitativa, les pràctiques i les ideologies lingüístiques dominants en un projecte residencial per a migrants gestionat per associacions sense ànim de lucre amb el finançament d'un ajuntament català. L'estudi se centra en l'anàlisi de les tensions entre les

diverses ideologies lingüístiques en joc i la seva evolució al llarg dels dos darrers anys. S'examinen les pràctiques d'aprenentatge i d'ús de la llengua catalana, així com el tipus de competències (socio)lingüístiques que proporcionen als migrants. Finalment, s'avaluen aquestes competències en relació amb els processos d'incorporació social.

2. MARC TEÒRIC: UNA PERSPECTIVA SOCIAL SOBRE EL MULTILINGÜISME

Aquest estudi parteix d'una concepció social del multilingüisme, que entén la llengua com a pràctica social estretament lligada a les relacions de poder, i constitutiva dels processos d'inclusió i exclusió socials. Segons Heller (2007), el concepte de multilingüisme inclou tant les pràctiques híbrides i polivalents, pròpies dels contextos multilingües, com les ideologies lingüístiques (enteses com a discursos i categoritzacions de les llengües i els seus parlants), que justifiquen o qüestionen els usos lingüístics, i la política econòmica de la llengua (Bourdieu 1991), entesa com el control i la regulació de l'accés als recursos lingüístics que circulen a través de xarxes socials. El multilingüisme és un aspecte clau en els processos d'estratificació i control socials, com, per exemple, en la regulació dels migrants a través dels discursos d'integració (Pujolar 2007). La recerca que es presenta, s'emmarca, a més, dintre de la sociolingüística de la globalització (Blommaert 2003), que investiga les noves formes d'estratificació social sorgides arran de la mobilitat creixent d'individus i, per consegüent, de recursos lingüístics a través d'espais geogràfics i socials múltiples, diversos i canviants.

3. METODOLOGIA I DADES: UNA ETNOGRAFIA INSTITUCIONAL EN XARXA

L'anàlisi que es presenta forma part d'una recerca qualitativa més àmplia feta entre l'octubre de 2007 i el juny de 2009 (Garrido 2010). Es tracta d'una etnografia sociolingüística que se centra en l'estudi de la gestió del multilingüisme a les ONG, un tipus d'institució poc estudiat des de la perspectiva sociolingüística. A partir d'observacions etnogràfiques d'un projecte d'acollida es van identificar els espais sociocomunicatius, els actors i les organitzacions que hi participen. Es conceptualitza el projecte estudiat com una comunitat en xarxa formada per diversos espais sociocomunicatius i actors socials que pertanyen a diferents entitats i que es troben en indrets físics diversos. Per tant, la metodologia utilitzada és l'etnografia en xarxa (Howard 2002), atès que el projecte estudiat no s'adiu amb algunes conceptualitzacions de la institució com un context independent que s'identifica amb un espai físic determinat. Les dades recollides inclouen notes etnogràfiques, entrevistes en profunditat, enregistraments en àudio de diversos serveis d'acollida i documents institucionals.

4. EL CONTEXT: UN PROJECTE D'ACOLLIDA PER A MIGRANTS SENSE SOSTRE

La titularitat dels serveis d'acollida es basa en el principi de ciutadania resident i, doncs, inclou els migrants empadronats a Catalunya independentment de la seva situació administrativa. Malgrat el caràcter universal d'aquesta llei, els que no estan empadronats a cap municipi no poden accedir als serveis socials públics (segons la llei orgànica 8/2000). Llavors, s'han de

dirigir a ONG promigrants que no demanen estar empadronat per accedir als seus serveis d'acollida i d'emergència, com ara projectes residencials com l'estudiat. El projecte residencial analitzat² és gestionat per una associació transnacional d'inspiració religiosa que té un conveni de col·laboració amb un sindicat majoritari i que s'insereix en una ONG coordinadora d'entitats finançada per l'ajuntament d'un municipi de l'àrea metropolitana de Barcelona. Actualment, el projecte ofereix serveis d'emergència i de primera acollida durant tres mesos per a vuit persones extracomunitàries majors d'edat que portin menys d'un any al territori i que no disposin de recursos econòmics. La majoria dels participants són homes joves provinents de l'Àfrica subsahariana i de l'Àfrica del nord.

Els serveis d'acollida que s'ofereixen dins del projecte es corresponen amb els àmbits que determina la nova Llei d'acollida a Catalunya: l'aprenentatge de les llengües oficials i el coneixement de la societat catalana, a més de coneixements legals i laborals. El projecte també ofereix tàndems lingüístics, atenció social personalitzada i teràpia psicològica. La prestació d'aquests serveis, que cal diferenciar del servei pròpiament residencial, depèn del sindicat majoritari, del voluntariat i, també, en menor mesura, d'organismes públics. Al final de la seva estada, la majoria de participants són derivats a altres projectes residencials sense ànim de lucre perquè la crisi econòmica global i la seva situació

² Per protegir l'anonimat, les entitats i persones que participen al projecte no s'identificaran, i la ciutat on es troben tampoc, d'acord amb el procediment metodològic 754H aprovat per la Comissió d'Ètica en Experimentació Animal i Humana (CEEAH) de la Universitat Autònoma de Barcelona.

administrativa irregular els dificulten la incorporació sociolaboral.

5. ANÀLISI: TENSIONS EN L'AUTORITAT LINGÜÍSTICA DE LA LLENGUA CATALANA, COMPETÈNCIES (SOCIO)LINGÜÍSTIQUES I INCORPORACIÓ SOCIAL DELS MIGRANTS

Inicialment, l'ús generalitzat del castellà per part dels responsables institucionals amb els participants en el projecte es va traduir en classes únicament de castellà organitzades per voluntaris. En aquell moment (el 2007), el català no tenia cap mena de paper en l'acollida dintre del projecte. Es justificava la tria exclusiva del castellà (i no del català o de totes dues llengües) en base a les feines manuals que els participants farien quan s'inserissin laboralment, la seva potencial mobilitat geogràfica dintre de l'Estat espanyol i la percepció dels responsables, basada en comentaris personals però en cap enquesta formal, que els mateixos migrants demanaven aprendre el castellà, ja que tothom els parlava en aquesta llengua. Així, doncs, les ONG acceptaven i reproduïen un ordre social en què els migrants es categoritzaven com a «no-catalans» a través de la tria lingüística i en què se'ls identificava amb la posició socioeconòmica prèviament ocupada pels migrants de la resta de l'estat arribats a Catalunya durant la segona meitat del segle XX (Sabaté i Dalmau en premsa).

Després d'un llarg debat entre les entitats que participen en el projecte, a finals del 2008, es va optar per l'aprenentatge del català en lloc del castellà. Cal destacar que, a diferència de l'anterior decisió de fer classes de castellà, presa per part d'uns voluntaris de manera informal, aquest canvi va venir d'una decisió institucional jerarquitzada, és a

dir, va sorgir dels responsables institucionals sense haver consultat prèviament els usuaris i es va fonamentar en el discurs oficial de l'administració que subvenciona el projecte. La polèmica generada a l'entorn de la proposta d'ensenyar català als migrants, en contraposició a la manca de reflexió institucional anterior i a l'escàs ressò que havia tingut la decisió d'ensenyar-los només castellà, deixa entreveure que l'ús del català amb els migrants és encara una tria lingüística marcada mentre que el castellà esdevé la llengua per defecte en aquest context institucional (Codó i Garrido en premsa). Va ser l'associació d'inspiració religiosa qui va impulsar aquest canvi ja que segons la seva responsable, «el fet que un immigrant parli català per mi canvia totalment perquè hi ha com una voluntat gran d'integració» (entrevista en profunditat, 27/02/2008). Més tard, la coordinadora d'entitats en què s'insereix el projecte es va sumar al discurs: «aprendre el català és bàsic per a la seva integració i els ajudarà a sentir-se acceptats per la nostra societat» (butlletí, juliol 2009).

Malgrat les seves bones intencions, les dues ONG es van basar en visions ideològiques dominants sobre l'ús i l'aprenentatge de la llengua que, com veurem, no afavoreixen la incorporació social dels migrants. Concretament, el bilingüisme es conceptualitza com la suma de dos monolingüismes separats (Heller 2006) i es considera que l'aprenentatge «adequat» de llengües ha de dur-se a terme en espais monolingües a fi d'evitar interferències no desitjables. De fet, els agents d'acollida s'esforcen a crear espais monolingües d'interacció, reformulant en català o bé en castellà les produccions d'alternança multilingüe dels migrants. En aquest extracte d'una

entrevista de seguiment, el treballador social reformula la producció multilingüe del participant en castellà monolingüe en una entonació declarativa, per la qual cosa s'interpreta que les reformulacions són formes d'higiene verbal (Cameron 1995),

ja que l'agent d'acollida entén el missatge però n'esmena la forma per tal que el nouvingut «practiqui la llengua» (notes etnogràfiques 25/03/2009).

Taula 1: Extracte d'una entrevista de seguiment entre el treballador social (ALE) i un participant nigerià (JOH) (01/04/2009)

1	*JOH: %tra:	+^ yo: # cuase: # cuase tre: # tre settimane. +^ I: # almost # almost three: # three weeks.
2	*ALE: %tra:	tres semanas. three weeks.
3	*JOH: %tra:	tres tre: casi semana. three three: almost week.
4	*ALE: %tra:	+^ casi tres semanas. +^ almost three weeks.

Contràriament a les ideologies dominants, les pràctiques documentades evidencien que no s'aconsegueix implementar aquest ideal monolingüe en un context sociolingüístic caracteritzat per la hibriditat i l'alternança lingüística, com en l'exemple anterior. Així, en diverses reunions d'avaluació, els professors reconeixen la dificultat de crear espais d'interacció monolingües ja que els alumnes «contesten en l'altra llengua» i d'ensenyar codis monolingües perquè «nosaltres parlem barrejat» (notes etnogràfiques, 26/03/2009). A la casa d'acollida, «la comunicació està clar que és difícil perquè aquí som bilingües català i castellà per lo tant [...] ells [els migrants] a les nostres converses no hi participen» (entrevista en profunditat, 27/02/2008).

Pel que fa a l'ensenyament de llengües, la decisió formal de només ensenyar català dins del projecte es fonamenta en el discurs oficial sobre l'aprenentatge consecutiu de llengües, que dona per fet que cal aprendre una llengua després de l'altra i conceptualitzar, per

tant, el bilingüisme com a dos monolingüismes independents. La Llei d'acollida prioritza el català per sobre del castellà en tant que llengua pròpia i posterga l'aprenentatge del castellà fins que s'han assolit les «competències bàsiques en llengua catalana». La coordinadora del projecte també justifica així la decisió d'ensenyar només català: «i després, els experts diuen si aprenen català l'avantatge que tenen és que mm aprenen castellà molt més fàcilment [...] és una mica més difícil potser el català d'aprendre però després ja està oberta pel castellà [...]» (entrevista en profunditat, 27/02/2008).

A més, els objectius lingüístics de les classes es basen en l'ideal del parlant nadiu monolingüe d'acord amb el concepte de bilingüisme esmentat més amunt. Per als agents d'acollida, les produccions monolingües en català o bé en castellà per part dels participants reflecteixen l'èxit de les classes i, de retruc, l'esforç dels migrants a «parlar bé» per tal d'integrar-se, segons la ideologia

de la integració, a través de la llengua (Garrido 2010). Llavors, les pràctiques multilingües i d'alternança català/castellà s'interpreten com a prova que els migrants estan «confosos» i que «no parlen cap llengua bé» (notes etnogràfiques, 07/05/2009). Arran de l'organització de classes de castellà en el marc d'un altre projecte dintre de la coordinadora d'entitats, els participants en el projecte residencial varen tenir l'opció d'assistir a les classes de castellà a més de les obligatòries de català. Mesos més tard, els responsables del projecte van decidir que només podien assistir a classes de català perquè si no, «barrejaven» les dues llengües, especialment «la gent no tan llesta» i els «analfabets» (notes etnogràfiques, 23/06/2009).

Actualment, els participants han d'assistir a classes de català obligatòries, però els agents d'acollida els parlen en castellà en tots els altres serveis: la recepció, l'oficina social, la formació laboral i l'assessorament legal (Codó i Garrido en premsa). Per exemple, els treballadors socials del sindicat sempre pregunten als participants sobre les classes de català *en castellà*: «bueno Mamadou ¿las clases de catalán[,] qué tal? ¿bien?» (entrevista de seguiment, 17/04/2009). Aquesta hegemonia pràctica del castellà dintre del projecte residencial contradiu l'adhesió institucional als discursos oficials sobre l'acollida lingüística. En general, els representants institucionals releguen la llengua catalana a l'aula, que és construïda com l'espai principal d'aprenentatge d'aquesta llengua, mentre que el castellà s'empra com a llengua de comunicació amb els participants. Es considera que ells aprendran aquesta llengua a través de la interacció amb els autòctons.

Així van justificar les voluntàries el canvi de llengua a les classes: “[...] la majoria de gent els parlarà en castellà per facilitar la comunicació però això els impedeix aprendre català [al carrer] i han d'aprendre català aquí [en una aula]” (notes etnogràfiques de la primera classe de català, 09/09/2008). Es crea, doncs, una paradoxa perversa. En la citació anterior es fa palès que la principal font d'aprenentatge de qualsevol llengua és la interacció social, però no es qüestiona l'hegemonia pràctica del castellà sinó que es reforça en fer del català un objecte d'estudi. Encara que el temari de català es basa en tasques comunicatives monolingües, com, per exemple, demanar hora al metge, dintre del projecte hi predomina el comportament sociolingüístic naturalitzat que no permet als participants posar en pràctica allò que han après a l'aula. Alhora, l'ensenyament monolingüe no correspon a la realitat sociolingüística a fora de la institució, en què els migrants estan exposats a les dues llengües locals simultàniament, ni als coneixements previs que han construït a través d'interaccions lingüístiques, en què preval la hibriditat, l'alternança i la polivalència.

La contradicció entre els discursos oficials esmentats i la naturalització del castellà en les pràctiques lingüístiques es reconcilia, tal com apunta Codó (2008), a través de la dimensió simbòlica de la llengua catalana com a índex d'integració. Així, tant la coordinadora del projecte residencial com la responsable del Consorci per a la Normalització Lingüística local van coincidir que el seu objectiu no és que els migrants arribin a parlar català fluidament, sinó que aprenguin algunes expressions bàsiques com ara salutacions o els números per demostrar la seva voluntat d'integració. A

tall d'exemple, la coordinadora del projecte va explicar que el fet que els participants s'acomodin amb un «bona nit» fomenta una major acceptació entre els membres de l'associació amb qui conviuen (notes etnogràfiques, 10/12/2008). Alhora, aquesta integració «simbòlica» i un xic folklòrica de la llengua permet l'ús generalitzat del castellà com a llengua franca en l'escena institucional (*frontstage*) mentre que el català es reserva per a l'avaluació dels migrants darrere de l'escena (*backstage*) entre els agents d'acollida (Goffman 1959) com en altres institucions catalanes (Codó 2008).

6. CONCLUSIONS

L'anàlisi presentada suggereix que la ideologia de l'autenticitat, que s'expressa a través de l'hegemonia pràctica del castellà i de la dimensió simbòlica del català, no afavoreix l'autonomia dels participants en el projecte d'acollida malgrat l'adhesió de les ONG que el gestionen a els discursos oficials sobre l'acollida lingüística. La llengua catalana no es considera un instrument de comunicació amb els migrants, com ho és el castellà, sinó un objecte d'estudi i una mesura d'integració simbòlica. Cal matisar que hi ha hagut una tímida evolució envers una major presència del català gràcies a la introducció de classes de català, però la visió ideològica de l'autenticitat encara limita l'adquisició i l'ús de la llengua catalana per part dels migrants que participen en el projecte.

Per tal d'esdevenir la «llengua comuna pública», la llengua catalana hauria de deslligar-se de les seves *indexicalitats* socials actuals (Silverstein 2003) i, segons l'anàlisi precedent, també

de l'ideal monolingüe en l'àmbit dels serveis d'acollida. D'una banda, la tria lingüística favorable al castellà crea barreres socials a través de la llengua entre els «catalans» i els «no-catalans». De l'altra, la concepció del bilingüisme com a dos monolingüismes dificulta l'aprenentatge significatiu de la llengua en relació amb les experiències dels migrants fora de l'aula i limita el seu accés a les competències lingüístiques bilingües necessàries per participar plenament en les xarxes socials urbanes.

7. BIBLIOGRAFIA

- BLOMMAERT, J. (2003). Commentary: A Sociolinguistics of Globalisation. *Journal of Sociolinguistics* 7 (4): 607-623.
- BOURDIEU, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- CAMERON, D. (1995). *Verbal Hygiene*. Nova York: Routledge.
- CODÓ, E. (2008). *Immigration and Bureaucratic Control: Language Practices in Public Administration*. Berlín: Mouton de Gruyter.
- CODÓ, E. i GARRIDO, M.R. (en premsa). Ideologies and practices of multilingualism in bureaucratic and legal advice encounters. Dins: Márquez-Reiter, Rosina i Martín-Rojo, Luisa (eds.), Sociolinguistic and pragmatic aspects of institutional discourse: Service encounters in multilingual and multicultural contexts, *Sociolinguistic Studies* 4(2).
- GAL, S. i WOOLARD, K.A. (2001). Constructing Languages and Publics: Authority and Representation. Dins: Gal, S. i Woolard, K.A. (eds.), *Languages and*

Publics: The Making of Authority. Manchester: St. Jerome Publishing.

GARRIDO, M.R. (2010). *'If you slept in Catalunya you know that here it's a paradise': Multilingual Practices and Ideologies in a Residential Project for Migrants.* Treball de recerca no publicat: Universitat Autònoma de Barcelona.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2008). *Pacte Nacional per a la Immigració.* Departament d'Acció Social i Ciutadania, Secretaria per a la Immigració.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2009). *Llei d'acollida de les persones immigrades i retornades a Catalunya.* Departament d'Acció Social i Ciutadania, Secretaria per a la Immigració.

GOFFMAN, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life.* Nova York: Doubleday.

HELLER, M. (2006). *Linguistic Minorities and Modernity: A Sociolinguistic Ethnography* (segona edició). Londres: Continuum (primera edició 1999, Londres: Longman).

HELLER, M. (ed.) (2007). *Bilingualism: A Social Approach.* Londres: Palgrave.

HOWARD, P.N. (2002). Network ethnography and the hypermedia organisation: New media, new organisations, new methods. *New Media & Society* 4 (4):550-574.

MOYER, M. G. (en premsa). What multilingualism? Agency and Unintended Consequences of Multilingual Practices in a Barcelona Health Clinic. Número especial de *Journal of Pragmatics*.

PUJOLAR, J. (2007). African women in Catalan language courses: Struggles over class, gender and ethnicity in advanced liberalism. Dins: McElhinny, B. (ed.), *Words, Worlds and Material Girls: Language, Gender, Globalisation.* Berlín: Mouton de Gruyter.

SABATÉ I DALMAU, M. (en premsa). Nuevas categorizaciones a través del habla: (in)migrantes en una localidad catalana semi-rural globalizándose. *Spanish in Context*.

SILVERSTEIN, M. (2003). Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life, *Language & Communication* 23: 193–229.

WOOLARD, K.A. (2008). Language and Identity Choice in Catalonia: The Interplay of Contrasting Ideologies of Linguistic Authority. Dins: Süsselbeck, K., Mühlischlegel, U. i Masson P.(eds.), *Lengua, nación e identidad. La regulación del plurilingüismo en España y América Latina.* Frankfurt am Main: Vervuert/Madrid: Iberoamericana.